

Jan Sikora

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej w Warszawie

ORCID ID: 0000-0003-3096-6765

---

## **EDUKACYJNE ASPEKTY AKTYWNOŚCI EKONOMICZNEJ LUDZI W WIEKU POPRODUKCYJNYM**

EDUCATIONAL ASPECTS OF ECONOMIC ACTIVITY  
OF PEOPLE IN POST-WORKING AGE

ОСВІТНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ  
ОСІБ ТРЕТЬОГО ВІКУ

Egzystencję człowieka w wymiarze biologicznym Ch. Bühler postrzega jako proces rozwoju i destrukcji ciała i jego funkcji. W perspektywie temporalnej wyróżnia w procesie życia okresy:

– rozwoju progresywnego – do 18 roku życia u kobiet i 25 roku u mężczyzn. Jest to okres ekspansji, w którym funkcjonalność i wydolność organizmu stale rośnie,

– stabilnego rozwoju, od osiągnięcia dojrzałości organizmu człowieka do około 50-go roku życia, kiedy procesy regeneracji równoważą niekorzystne zmiany,

– rozwój regresywny, kiedy procesy regeneracji nie równoważą negatywnych zmian (Bühler, 1999, s. 34).

Każdy z tych okresów można jednocześnie ujmować z punktu widzenia indywidualnego formowania się tożsamości jednostki i jej osobistych przeżyć, a także uzyskanych rezultatów będących wynikiem indywidualnego

zaangażowania w rozwój osobisty i życie społeczne w wymiarze właściwym dla określonej fazy rozwoju społeczno-ekonomicznego.

Współcześnie w rozwiniętych cywilizacyjnie regionach świata mamy do czynienia z sytuacją, kiedy czas rozwoju regresywnego ludzi znacznie się wydłużył. Rodzi to nowe wyzwania dla jednostki i sposobu rozwiązywania pojawiających się problemów w skali społecznej.

Na tym tle, celem podjętych w niniejszym artykule rozważań jest zwrócenie uwagi na zmieniające się usytuowanie ludzi w wieku poprodukcyjnym w strukturze społecznej i związane z tym możliwości organizacji życia osobistego i udziału w życiu społeczności.

Z uwagi na interdyscyplinarny charakter podjętej w niniejszym artykule problematyki zawierającej się w obszarze będącym przedmiotem psychologii rozwojowej, gerontologii, socjologii, ekonomii czy też pedagogiki, teoretyczne podstawy podjętych rozważań mieszczą się w dorobku naukowym właściwym dla tych dyscyplin naukowych. Dorobek ten, obok teoretycznych uogólnień obejmuje właściwe dla nich metody badawcze, w tym wykorzystane w tym opracowaniu metody: analizy danych zastanych czy też analizy dokumentów.

Zachodzące współcześnie procesy demograficzne sprawiają, że wydłużający się okres późnej dorosłości staje się ważną kwestią z punktu widzenia organizacji życia i dobrostanu jednostki ale także rodzi nowe, niespotykane dotychczas problemy społeczne. Ten okres późnej dorosłości P. Oleś odnosi do okresu w życiu człowieka, w którym większość ról zawodowych i społecznych jest formalnie zamknięta lub znacząco ograniczona, a osoba jest jeszcze fizycznie sprawna i samowystarczalna. Chociaż na tym etapie życia biologiczne procesy regeneracji nie równoważą już negatywnych zmian zachodzących w organizmie człowieka (Bühler, 1999, s. 34), to w znacznym okresie późnej dorosłości ludzie utrzymują spory potencjał sił witalnych umożliwiający realizację wielu aktywności zapewniających podtrzymanie wysokiej jakości życia. Jak jednocześnie zwraca uwagę Światowa Organizacja Zdrowia (World Health Organization), utrzymanie aktywności osób w okresie późnej dorosłości, w obszarach: ekonomicznym, społecznym i kulturowym umożliwia wykorzystanie potencjału osobowego w utrzymaniu wysokiego poziomu dobrostanu jednostki i jest dobrym sposobem wydłużenia średniej długości życia w satysfakcjonujących okolicznościach (World Health Organization, 2002, s. 12).

Z kolei, z perspektywy społeczno-ekonomicznych warunków organizacji życia społecznego, moment przejścia na emeryturę w sensie formalnym otwiera nowy okres w życiu człowieka, który w społeczeństwie zorganizowanym na zasadzie podziału pracy oznacza wyłączenie jednostki z aktywnego uczestniczenia

w życiu gospodarczym kraju. Niezależnie od stereotypów związanych z przejściem na emeryturę i traktowanie tego okresu jako czasu „zasłużonego odpoczynku” oznacza to zwykle wyłączenie jednostki z głównego nurtu życia ekonomicznego i społecznego. W sytuacji znacznego wydłużenia okresu przebywania na emeryturze może to przyczyniać się do pogłębiania procesu marginalizacji osób starszych, w tym także osób w niezłej kondycji fizycznej i psychicznej.

W warunkach dynamicznych zmian jakościowych w sposobie funkcjonowania współczesnych społeczeństw warto problem ludzi w okresie późnej dorosłości traktować jako jeden z kluczowych problemów o charakterze społeczno-ekonomicznym. Przemiany te znajdują swoje odzwierciedlenie w sytuacji demograficznej w skali lokalnej i globalnej, ale także w odniesieniu do sposobu funkcjonowania jednostki oraz rozwiązywania bieżących problemów ekonomicznych w skali społecznej.

Analiza piramidy demograficznej wskazuje na zasadniczą zmianę struktury wiekowej współczesnych społeczeństw. W przypadku Polski obserwujemy szybki przyrost populacji ludzi w wieku późnej dorosłości, który wygodnie jest utożsamiać z wiekiem formalnego przejścia na emeryturę, chociaż przyjęcie tego założenia nie oddaje całej złożoności problemu. Ze względów praktycznych można także przyjąć, że znaczna część tej populacji jest w kondycji fizycznej i psychicznej umożliwiającej stosunkowo duże zaangażowanie w bieżącym życiu społeczeństwa.

Prezentowane w tabeli 1 dane dotyczą osób w Polsce, których kondycja może umożliwić bieżące zaangażowanie w wielu obszarach życia społecznego w tym także zaangażowanie zawodowe w niepełnym wymiarze pracy. Określony w tabeli 1 przedział wiekowy (65–75 lat dla mężczyzn i 60–75 lat dla kobiet) przyjęto arbitralnie (ale zgodnie ze standardami WHO) w celu odróżnienia od sędziwej starości i dlatego wymaga głębszego uzasadnienia z uwzględnieniem ważnych z punktu widzenia jednostki atrybutów, takich jak stan zdrowia, czy też świadomie dokonane wybory. Dane dotyczące liczby osób w tak określonym przedziale wiekowym w latach 2018 i 2025 zawarte są w tabeli 1.

Tabela 1. Liczebność populacji mężczyzn w wieku 65–75 lat i kobiet w wieku 60–75 lat w latach 2018 i 2025

Liczebność populacji mężczyzn w wieku 65–75 lat i kobiet w wieku 60–75 lat w latach 2018 i 2025				
Rok	2018		2025	
Płeć	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
Liczebność [%]	4,5	9,8	5,7	10,3
<b>Razem [%]</b>	<b>14,3%</b>		<b>16%</b>	

Liczebność populacji mężczyzn w wieku 65–75 lat i kobiet w wieku 60–75 lat w latach 2018 i 2025				
Płeć	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
Liczebność [N]	1 733 520	3 775 220	2 161 650	3 906 150
<b>Razem [N]</b>	<b>5 508 740</b>		<b>6 067 800</b>	

Źródło: Dane GUS

Dane zawarte w tabeli 1 i zaprezentowane graficznie na rys. 1 wskazują na znaczący udział osób w okresie późnej dorosłości, które mogą utrzymywać poziom sprawności umożliwiający aktywne uczestniczenie w życiu społecznym. Ta grupa stanowi około 35% aktualnie zatrudnionych osób.

Z punktu widzenia jednostki kluczową kwestią w sposobie organizacji życia w okresie późnej dorosłości jest przyjęty system wartości wiążący się ze sposobem realizacji potrzeb. W sytuacji, kiedy w systemie wartości ważną pozycję zajmuje możliwość aktywnego uczestniczenia w życiu społecznym w możliwie pełnym zakresie, w tym zawodowym, ważnym zadaniem jest stworzenie warunków dla realizacji tej potrzeby. Wymaga to przewyciężenia stereotypów o charakterze kulturowym wiążących się ze zmianą percepcji osoby, której status społeczny uległ zasadniczej zmianie w wyniku formalnego zaliczenia do kategorii osób biernych ekonomicznie.

Kluczową kwestią w tym kontekście wydaje się być potrzeba przededefiniowania sposobu postrzegania człowieka w okresie późnej dorosłości, którego podstawową przesłanką jest zaakceptowanie tej fazy, jako pełnowartościowego okresu w jego życiu. Oznacza to, że czas późnej dorosłości może być kolejnym etapem aktywności, którego cechą wyróżniającą są bardziej autonomiczne wybory w zakresie kreowania kierunków rozwoju osobistego i realizacji planów życiowych, chociaż w realiach rozwoju regresywnego. Przyjęcie takiej optyki dowartościowuje późną dorosłość we wszystkich wymiarach aktywności, w tym edukacyjnej i zawodowej.

Charakterystyczna dla okresu późnej dorosłości bierność ekonomiczna jest istotna nie tylko z perspektywy jednostki, ale także w wymiarze ogólnospołecznym. Formalne wyłączenie z życia zawodowego ma bowiem swoje reperkusje o charakterze ekonomicznym w skali całej zbiorowości. Problemem w tym przypadku pozostaje możliwość nie tylko kontynuowania aktywności zawodowej, jako jednostkowego wyboru, ale także uczestniczenie w wytwarzaniu dochodu narodowego. Obecnie aktywnych zawodowo w Polsce jest około 750 tys. emerytów (2018 r.), co stanowi około 8% osób w wieku emerytalnym (wg GUS). W tej sytuacji ważną kwestią/zadaniem jest tworzenie warunków

dla upowszechnienia tej formy aktywności, zwłaszcza w sytuacji, kiedy współczynnik aktywności zawodowej w Polsce z różnych przyczyn utrzymuje się na poziomie około 56% (GUS, 2018) przy 72% średnio w UE w 2018 r. (według Eurostatu) i propozycji wzrostu do poziomu 75% według Strategii Europa 2020.

Jednak w przypadku osób w okresie późnej dorosłości sposób organizacji życia jednostki jest funkcją wielu czynników, takich jak stan zdrowia, relacje rodzinne, zasobność materialna czy też system wartości i preferencji jednostki. Niemniej, znaczna część tej populacji deklaruje skłonność do podtrzymywania dalszej aktywności zawodowej. I tak zapał do pracy zgłasza około 77% osób w wieku do 59 lat, 35% w przedziale 60–64 lat, 25% w przedziale 65–69 lat i 14% w przedziale 70–74 lat (Czapiński & Błędowski, 2014, s. 62). Wykorzystanie tego potencjału może być dobrym rozstrzygnięciem, tak dla jednostki wybierającej aktywność zawodową jako formę aktywności, jak i z punktu widzenia ogólnospołecznego interesu, zwłaszcza w sytuacji kiedy agresywne transfery socjalne wypychają ludzi z rynku pracy.

W tej sytuacji zasadniczą kwestią jest oferta rynku pracy, którą mogą skonsumentować osoby w okresie późnej dorosłości. Współcześnie rynek pracy ewoluuje zgodnie z tendencjami charakterystycznymi dla gospodarki opartej na wiedzy, której stymulatorem jest szerokie zastosowanie technologii IT. Towarzysząca tym procesom dematerializacja pracy i możliwości kooperacji w sieci stwarzają szanse na elastyczne zaangażowanie w działalność zawodową, zwłaszcza osobom o określonych kompetencjach i wdrożonych do aktywnego udziału w procesie kształcenia ustawicznego.

Wprawdzie rozstrzygnięcie alternatywy dotyczącej wydłużenia okresu aktywnego uczestniczenia w rzeczywistych procesach społecznych vs przyjęcie projektu pasywnej konsumpcji na miarę posiadanych możliwości należy w ostateczności do konkretnej jednostki, to wizja autentycznej partycypacji w życiu społeczności może dla wielu okazać się atrakcyjna. Kwestią do rozstrzygnięcia jest sposób oceny sytuacji w zakresie wysiłków na rzecz podnoszenia poziomu dobrostanu osób w okresie późnej dorosłości. W ramach UE instrumentem wyznaczającym kierunki takich działań jest Wskaźnik Aktywnego Starzenia przyjęty przez Komisję Europejską. Wskaźnik ten umożliwia dokonanie oceny potencjału ludzi starszych w obszarach: zatrudnienia, życia społecznego, samodzielnej egzystencji oraz możliwości aktywnego starzenia się. Należy przy tym zwrócić uwagę, że Polska w rankingu ogólnym krajów UE Polska zajmuje 27 – ostatnie miejsce, uzyskując 27,3 punktów na 100 możliwych (dane za 2012 r.) (MRPiPS, 2014, s. 5). Oznacza to niezwykle wysokie zapóźnienie w działaniach na rzecz osób starszych.

Aktywne funkcjonowanie w okresie późnej dorosłości implikuje traktowanie tego etapu życia jako kolejnej fazy rozwojowej. Oznacza to, że także w tym okresie człowiek dokonuje aktów transgresji przekraczając dotychczasowe możliwości w określonych obszarach swojej działalności. Wiąże się to z uczestnictwem w procesie edukacji ustawicznej, która w tym okresie życia przybiera głównie formy edukacji nieformalnej i incydentalnej. Jak przy tym zwraca uwagę L. Tuross (2006), na każdym etapie działania transgresyjnego człowiek poszukuje środków do realizacji swoich potencjalnych możliwości, potrzeb i aspiracji (s. 111).

Na tym tle można przyjąć, że aktywność edukacyjna osób starszych pozwala nie tylko na przyswajanie nowej i aktualizowanie nabytej już wiedzy ale także ogranicza zakres marginalizacji społecznej i ekonomicznej. Chodzi o to, że także w okresie późnej dorosłości może pełnić nie tylko funkcję terapeutyczną ale także stanowić przejaw rzeczywistego zaangażowania w rozwiązywanie bieżących problemów w skali społecznej, którego istotnym przejawem jest aktywność zawodowa.

Istotną kwestią w tym kontekście jest przeformułowanie sposobu postrzegania ludzi w okresie późnej dorosłości i traktowanie tego okresu jako kolejnego etapu aktywnego rozwoju osobowego i uczestniczenia w życiu zbiorowości. Wymaga to nie tylko odrzucenia stereotypu przypisywania bierności społecznej i ekonomicznej ludziom na tym etapie życia ale także podjęcia działań ograniczających procesy marginalizacji pokolenia, którego potencjał biologiczny ulega naturalnym ograniczeniom.

**STRESZCZENIE:** Przedmiotem artykułu jest problematyka związana z kreowaniem wysokiej jakości życia w okresie późnej dorosłości. Z uwagi na zachodzące współcześnie procesy demograficzne i społeczno-gospodarcze można przyjąć, że w okresie późnej dorosłości możliwe jest utrzymanie wysokiego poziomu aktywności i partycypacji w rozwiązywaniu bieżących problemów społecznych, w tym uczestniczenia w działalności zawodowej. Taki model sposobu funkcjonowania w okresie formalnego opuszczenia rynku pracy może być atrakcyjny dla wielu osób utrzymujących dobrą sprawność fizyczną i psychiczną a jednocześnie może stanowić ważny element rozwoju gospodarczego. Kwestią do rozstrzygnięcia jest w tym kontekście jest przeformułowanie sposobu postrzegania ludzi w okresie późnej dorosłości i potraktowanie tego okresu jako kolejnego etapu aktywnego rozwoju osobowego i uczestniczenia w życiu zbiorowości oraz podjęcia działań ograniczających procesy marginalizacji pokolenia, którego potencjał biologiczny ulega naturalnym ograniczeniom.

**SŁOWA KLUCZOWE:** aktywność edukacyjna, późna dorosłość, rozwój osobowy, marginalizacja społeczna osób starszych

**ABSTRACT:** The subject of the article is the issue related to creating a high quality of life in the period of late adulthood. Due to the demographic and socio-economic processes taking place today, it can be assumed that in the period of late adulthood it is possible to maintain a high level of activity and participation in solving current social problems, including participation in professional activities. Such a model of functioning during the period of formal abandonment of the labor market may be attractive for many people who maintain good physical and mental fitness and at the same time may constitute an important element of economic development. The issue to be resolved in this context is to reformulate the way people are perceived in late adulthood and to treat this period as the next stage of active personal development and participation in the life of the community and take measures to limit the marginalization of the generation, whose biological potential is undergoing natural limitations.

**KEYWORDS:** educational activity, late adulthood, personal development, social marginalization of the elderly

## Bibliografia

- Bühler, C. (1999). *Bieg życia ludzkiego*. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN.
- Czapiński, J., & Błędowski, P. (Red.). (2014). *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków – diagnoza społeczna 2013. Raport tematyczny*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- GUS. (2018). Aktywność ekonomiczna ludności Polski I kwartał 2018 roku. Pobrano 12 sierpień 2019, z Stat.gov.pl website: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-i-kwartal-2018-roku,4,29.html>.
- MRPiPS. Uchwała Nr 237 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. W sprawie ustanowienia Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020. , M.P. 2014 poz. 52 § (2014).
- Turoś, L. (2006). *Andragogika pracy*. Warszawa: Lucjan Turoś.
- World Health Organization. (2002). *Active ageing: A policy framework*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.